

Методичні рекомендації щодо формування безпечного освітнього простору, запобігання булінгу та мобінгу в КБФК

Сучасні умови в галузі освіти передбачають перезавантаження усіх її систем і підрозділів. Щоб не загострювати кризових явищ, які закономірно виникають у періоди реформування та модернізації освіти, перезавантаження має відбуватися психологічно коректно, поетапно і поступово. Це стосується діяльності усіх педагогічних працівників системи освіти. Перезавантаження, тобто оновлення існуючого алгоритму професійної профілактичної та розв'язкової діяльності, передбачає: перегляд методології роботи зі здобувачами освіти, батьками, викладачами; зміну акцентів та пріоритетів з процесу на результат з використанням ефективних методів практичної психології та соціальної роботи. Одним із важливих пріоритетів освітнього процесу є створення соціально безпечного простору шляхом формування у здобувачів освіти вміння правильно поводитись у небезпечних та критичних ситуаціях загрози життю, честі та гідності особистості, булінгу, мобінгу, надавати допомогу собі та іншим.

Проблема булінгу в закладах освіти – це соціальна проблема всього світу. Міжнародні дослідження PISA у 2015 вимірювали рівень булінгу, використовуючи відповіді з погляду постраждалих. Здобувачам освіти пропонувалося відповісти, як часто вони піддавалися певним діям за останні 12 місяців (ніколи або майже ніколи, кілька разів на рік, кілька разів на місяць, раз на тиждень або частіше). До переліку цих певних дій входили *прямі ознаки булінгу* в освітньому середовищі, серед яких: інші здобувачі освіти спеціально залишали мене “не в темі” (соціальний булінг); інші здобувачі освіти насміхалися наді мною (вербальний булінг); інші здобувачі освіти мені погрожували (вербальний/фізичний булінг); інші здобувачі освіти викидали або знищували речі, що належать мені (фізичний булінг); інші здобувачі освіти били або штовхали мене (фізичний булінг); інші здобувачі освіти поширювали неприємні чутки про мене (соціальний булінг).

Результати дослідження PISA у 2015 році показали, що в багатьох країнах найпоширенішими формами булінгу є вербальний та фізичний. У середньому в країнах OECD (Організація Економічного Співробітництва та Розвитку, яка проводить тестування PISA) близько 11% здобувачів освіти відповіли, що постійно (бодай кілька разів на місяць) піддаються насміханням, 8% – що стають об'єктами неприємних чуток у закладі освіти, 7% - часто залишаються “не в темі”. У середньому в країнах OECD близько 4% здобувачів освіти звітували, що їх б'ють або штовхають мінімум кілька разів на місяць, хоча в залежності від країни цей показник варіюється у межах від 1 до 9,5%. 7,7% здобувачів освіти звітували, що їх б'ють кілька разів на рік. Така ж частка здобувачів освіти відповіла, що інші здобувачі освіти їм погрожують, та 11% – що їхні особисті речі ламають або забирають кілька разів на рік. Ризик піддатися булінгу зростає для дітей емігрантів, які приїхали в іншу країну у віці 13-16 років.

У середньому в країнах OECD хлопці частіше за дівчат піддаються булінгу всіх форм, окрім навмисного залишення поза справами та поширення неприємних чуток. Серед країн OECD у середньому 9,2% дівчат сказали, що вони стають жертвами неприємних чуток мінімум кілька разів на місяць, у той час як 7,6% хлопців звітували про те ж саме.

Булінг може погано впливати на академічні досягнення здобувачів освіти, тому що емоційні, поведінкові й фізіологічні наслідки знущання впливають на здатність здобувачів освіти фокусуватися на академічних завданнях. У країнах OECD здобувачі освіти, які показують нижчі результати в навчанні, звітували про незахищеність від словесного, фізичного та соціального булінгу. Здобувачі освіти, які показали найнижчі показники в науках, на 15% більше піддаються штовханню, ніж здобувачі освіти з вищими показниками в навчанні. Серед країн OECD заклади освіти, де присутність булінгу є вищою (понад 10% постійно піддаються булінгу), показують у середньому на 47 балів нижчі результати в науках, порівняно з закладами освіти, де булінг є рідшим явищем (менше 5% здобувачів освіти постійно піддаються булінгу).

Існує негативний зв'язок між тим, що здобувач освіти постійно піддається булінгу та почуттям приналежності до закладу освіти, задоволеністю життям, рішенням продовжити навчання, взаємодією із закладом освіти і впевненістю в собі. Здобувачі освіти, які постійно піддаються булінгу, відчувають себе в небезпеці й на сторожі та мають труднощі з пошуком свого місця в закладі освіти. У середньому у країнах OECD 42% здобувачів освіти, які постійно піддаються булінгу, і тільки 15%, які не піддаються, відчувають себе аутсайдерами в закладі освіти. 26% здобувачів освіти, які постійно піддаються булінгу, показали нижче задоволення життям (4 або менше балів за шкалою від 0 до 10). Тільки 10% здобувачів освіти, які не піддаються булінгу, показали такий же рівень задоволеності життям. На це не впливає ні гендер, ні соціально-економічне становище здобувача освіти або закладу освіти. У більшості країн здобувачі освіти, які постійно піддаються булінгу, більше відчувають тривогу перед навчальними тестуваннями, навіть якщо вони підготовлені.

У здобувачів освіти в, які піддаються булінгу, частіше розвиваються негативні очікування про майбутнє. Близько 45% здобувачами освіти, які піддаються булінгу планують залишити навчання після закінчення середньої школи. Близько 9% здобувачів освіти, які постійно піддаються булінгу сказали, що вони постійно пропускають заняття. Було встановлено зв'язок між дисципліною і булінгом, у середньому в країнах OECD кількість здобувачів освіти, які постійно піддаються булінгу, на 7% більша в закладах з поганим дисциплінним кліматом. Важливою також є батьківська підтримка здобувачів освіти. Здобувачі освіти, чії батьки не надають їм емоційної підтримки, частіше потерпають від усіх видів булінгу.

В 2018 році Україна вперше була долучена до міжнародного дослідження PISA, в якому передбачено анкетування здобувачів освіти, адміністрації закладів освіти щодо стану соціального благополуччя та безпеки освітнього середовища.

За даними Генпрокуратури та Держстату, щороку в Україні близько 2,5 тисяч дітей намагаються здійснити самогубство. Причиною 40% самогубств є булінг, який здійснюється над здобувачем освіти у закладі освіти. Також важливо зрозуміти, що більшість здобувачів освіти сприймають знущання як належне, тобто в таких ситуаціях є в статусі свідка, і не стають на захист жертв булінгу. Таких 90% – які щодня це бачать і нічого не роблять. Якщо у своїй групі здобувачі освіти скажуть, що це ненормально, не смішно, не цікаво – в 99% випадків булінг припиняється. У контексті світу, Україна за даними ВООЗ у 2016 році займала 4 місце за рівнем проявів агресії серед підлітків, 9-те місце за кількістю жертв цькування серед п'ятнадцятирічних. Заступник директора Українського інституту

дослідження екстремізму Богдан Петренко зазначає, що «булінг фактично є зменшеною копією терористичного акту, і крайніми проявами булінгу є формування людиноненависницьких мотивів».

За даними дослідження, проведеного ЮНІСЕФ у 2017 році, 67% дітей в країні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу (цькування) протягом останніх трьох місяців; 24% дітей стали жертвами булінгу і 48% з них нікому не розповідали про ці випадки. Це тривожні цифри, особливо в той час, коли Україна переживає конфлікт, внаслідок чого майже 1,6 мільйона людей, у тому числі 220 тисяч дітей, стали внутрішньо переміщеними особами. Результати дослідження переконливо свідчать, що діти, закриті до спілкування, а також діти з сімей з низьким рівнем прибутку, піддаються булінгу вдвічі частіше ніж інші. Окрім цього, внутрішньо переміщені діти є більш вразливими до різних форм насильства, пов'язаного з конфліктом. Це впливає на їхню соціальну поведінку. Економічні труднощі також опосередковано підвищують ризики булінгу та загрожують соціальній інтеграції таких дітей.

Отже, профілактична робота кураторів потребує перезавантаження, оновлення: відмови від неефективних, формальних видів роботи і запровадження якісного психологічного супроводу, соціально-педагогічного патронажу освітнього процесу та сучасних технологій профілактичного виховання на годинах спілкування кураторів в кожному закладі освіти.

В умовах сучасної децентралізації влади кожен заклад освіти має самостійно проаналізувати якість профілактичної роботи із попередження насилля, булінгу, мобінгу. Для цього необхідно комплексно вивчити це питання за допомогою наступних методів: аналізу проведеної роботи; спостереження за міжособистісною поведінкою здобувачів освіти ; опитування (анкетування) усіх учасників освітнього процесу; психологічної діагностики мікроклімату, згуртованості груп та емоційних станів (стану благополуччя) здобувачів освіти ; визначення рівнів тривоги та депресії у здобувачів освіти . Профілактична робота в закладі освіти – це спільна відповідальність педагогічних працівників, адміністрації та батьків.

Термін «Булінг» з'явився в 1990-х з легкої руки британського журналіста Ендрю Адамса. «Bully» перекладається з англійської, як «хуліган» – звідси і утворене слово. Науковці досліджують явище булінгу вже протягом десятиліть, але й досі не існує єдиного визначення даного поняття. У вікіпедії можна прочитати наступне визначення: булінг (цькування) (від англ. bully – залякувати, цькувати, задирати) — прояв агресії з подальшим залякуванням особистості і появою можливості її повного підпорядкування собі і своїм інтересам. Така поведінка дає можливість людині самоствердитися за рахунок когось, заслужити собі загальний авторитет (вікіпедія).

Першим запропонував визначення цього поняття Д. Ольвеус: «Булінг – ситуація, в якій учень неодноразово піддається негативним діям з боку одного чи кількох інших учнів». Термін «негативні дії» включає в себе досить різноманітну поведінку – від невербальних проявів агресії (ворожі погляди та зачіпання) до серйозних фізичних нападів. Д. Ольвеус наголошує на важливій характеристиці ситуації булінгу – повторюваності негативних дій, тим самим розмежовуючи булінг та одиничні незначні випадки агресії. Також, автор першим визначив, що булінг може бути прямим – фізична агресія (удари, штовхання, щипання, плювання, кусання, залякування, обзивання, жорстокі жарти, утискання через

соціальний статус, релігію, расу, доторки сексуального характеру) та непрямим, що проявляється переважно у емоційній та пасивно агресивній поведінці (ізоляція, виключення з соціальної групи, поділ на категорії нижче і вище, ненависний погляд, непристойні жести, написання графіті, поширення пліток).

Першим офіційним визначенням булінгу, яке почало використовуватись у судовій практиці Великобританії, стало визначення Хелда: «Булінг – це тривале фізичне або психологічне насильство, яке чинить одна особа або група осіб по відношенню до особи, яка нездатна захистити себе в даній ситуації, з усвідомленим бажанням завдати болю, залякати або спричинити стрес іншій особі».

Національна Асоціація шкільних працівників США дає наступне визначення поняття булінгу: «Булінг – це динамічні і повторювані моделі вербальної або невербальної поведінки, що здійснюється одним учнем або групою учнів по відношенню до іншого учня, спрямовані на навмисне нанесення шкоди, за наявності реальної різниці в силі». Отже, булінг може бути ідентифікований за трьома головними ознаками: повторення, намір нашкодити та нерівність сили між учасниками ситуації.

Вікіпедія визначає, що мобінг, іноді – моббінг (від англ. *mob* — юрба) — систематичне цькування, психологічний терор, форми зниження авторитету, психологічного тиску у вигляді цькування людини у колективі, зазвичай, з метою його витіснення. Якщо всі проти одного – це мобінг. Різниця між булінгом і мобінгом полягає в наступному: мобінг – це коли натовп нападає на одну людину, а булінг – це коли одна людина (хуліган, буллер) або декілька людей погрожують і залякують іншого.

Булінг, мобінг завжди мають наслідки, часто – тяжкі і для постраждалих осіб, і для свідків, і для тих, хто здійснював насилля: це і можливі психічні розлади, і погіршення інтелектуальних здібностей, і захворювання невротичного характеру, і зниження імунітету, і головні болі, і думки про вбивство агресорів і вчинення суїциду. Також соціальні наслідки: ізоляція та антисоціальна поведінка (девіантна, адиктивна, деліквентна), проблеми зі спілкуванням у дитячому та дорослому житті, низька спроможність до кар'єрного зростання, алкоголізм, наркоманія, злочинність.

У здобувачів освіти, що постраждали від цькування найчастіше формується замкнутість як особистісна риса, руйнується віра у соціум, довіра до людей, вони абсолютно не вміють спілкуватися з навколишнім світом, наповнені страхами, тривогами і відчують себе безпорадними. Це може тривати від 2 до 3 років, якщо одразу не надати якісну психологічну та соціально-педагогічну допомогу.

Отже, цькування (булінг, мобінг) погано впливає на формування особистостей окремих здобувачів освіти, мікроклімат у їхніх сім'ях та спільноту коледжу в цілому. Особливо небезпечною для психічного здоров'я здобувача освіти буде ситуація булінгу, яка триває тривалий час, наприклад, кілька місяців.

Розрізняють такі основні види булінгу – фізичний, психологічний, кібер:

I. Фізичний – агресивне фізичне залякування полягає у багаторазово повторюваних ударах, стусанах, підніжках, блокуванні, поштовхах і дотиках небажаним і неналежним чином;

II. Психологічний, в якому розрізняють:

• Вербальний – залякування чи глузування за допомогою слів, яке включає в себе постійні образи, погрози й зневажливі коментарі (про зовнішній вигляд, релігію, етнічну приналежність, інвалідність, особливості стилю одягу, поведінки і т. п.), погрози зашкодити;

• Соціальний – булінг стосунків, який є феноменом соціального вигнання, коли окремих дітей однолітки: не визнають або ігнорують – тактика ізоляції, бойкоту (не допускають до ігор, вечірок і т.п.), або вони стають жертвами чуток чи інших форм публічного приниження і осоромлювання;

III. Кібербулінг, кібермобінг – залякування у кіберпросторі (онлайн-комунікаціях) полягає у звинуваченні когось з використанням образливих слів, поширення брехні та неправдивих чуток, неприємної інформації через електронну пошту, онлайн-пости у соціальних мережах, або виключення когось з онлайн-груп. Сексистські, расистські та подібні їм повідомлення створюють ворожу атмосферу, навіть якщо не спрямовані безпосередньо на людину.

Усі форми цькування (булінг, мобінг) – фізичний, вербальний, кібер та стосунків – мають тенденцію виникати одночасно. Часто постраждалі від кібербулінгу є водночас жертвами в офлайн. Проте на відміну від традиційного булінгу, коли потерпілий може знайти притулок удома, кібербулінг може спіткати людину будь-де та будь-коли, і тоді здається, що від нього неможливо врятуватися. І постраждалих, і у булерів найімовірніше будуть спостерігатися і діагностуватися такі емоційні стани: агресивність, депресія, тривога та сумний настрій. Кібербулінг також може дати можливість людині з меншою “могутністю” (сильною, авторитетною, соціально значимою) залякувати ту, яка здається їй більш “могутньою” .

Маркери булінгу – це те, що виділяється в поведінці здобувача освіти , і на що треба звернути увагу в першу чергу, і не залишити без уваги, без психолого-педагогічної реакції, корекції, впливу:

- Небажання здобувач освіти йти до школи (дитина називає різні причини);
- Наявні ознаки фізичного насилля (синці, подряпини, зіпсовані речі та ін.);
- Зміна поведінки здобувача освіти (здобувач освіти може бути надто спокійним, не хоче розмовляти з вами, засмученість, депресивність, в’ялість у стосунках, або навпаки, підвищується агресивність, імпульсивність та ін.);
- Різноманітні соматичні захворювання, здобувач освіти скаржиться на болі в животі, в голові, в інших органах;
- Депресивний стан;
- Порушення сну (погано засинає, спить, розмовляє у сні, викрикує та ін.);
- Агресія в поведінці, мові.

Здобувачі освіти , які знуцаються над іншими, обирають своїми жертвами тих здобувачів освіти , які знаходяться в невідгданому становищі через те, що є представниками національних меншин, перевелися з іншого навчального закладу, потребують особливих освітніх умов, відрізняються фінансовим, соціальним рівнем, поведінкою, манерою одягатися, зовнішнім виглядом, манерою говорити.

Здобувачі освіти стверджують, що використання соціальної ізоляції та цькування по відношенню до інших є наслідком соціальної невідповідності у групі. Об’єкт цькування , зазвичай, можна визначити за деякими характеристиками:

зовнішній вигляд (стиль в одязі – не відповідає сучасній тенденціям в моді); національна приналежність (акцент); фізичні дані (слабкі в порівнянні з однолітками); ступінь засвоєння знань; занижена самооцінка; схильність до тривоги і страхів (жертву мобінгу легко вивести з рівноваги, вона може розплакатися, полохлива, викликає відчуття безпорадності) . Соціальна невідповідність деякими, більш сильнішими здобувачам освіти , сприймається як відхилення і призводить до несумісності між культурою однолітків і зміни ставлення до інших осіб. Навіть ті, хто не беруть активної участі у залякуванні, не хочуть спілкуватися з жертвою через соціальний тиск .

Д. Ольвеус вважав, що існують чотири механізми, які можуть сприяти розповсюдженню булінгу :

1) до процесу булінгу включається соціальне наслідування, тобто спостереження за проявами агресивних дій одного здобувача освіти по відношенню до іншого заохочує інших здобувачів освіти до участі в подібних актах, особливо якщо хуліган є "успішним" у завоюванні жертви;

2) ослаблення заборон проти агресивних тенденцій: коли здобувач освіти бачить, що хуліган отримує винагороду за прояв агресивної поведінки, це зменшує її власні заборони відносно участі в агресивних атаках;

3) дифузія відповідальності: коли кілька здобувачів освіти беруть участь у залякуванні, то у кожного почуття провини та відповідальності зменшується;

4) повторювальність атак: у результаті повторних актів знущання над одним здобувачем освіти іншими здобувачами освіти він починає розглядатися як такий, що заслуговує на таке ставлення.

У закладах освіти, де адміністрація чи викладачі толерантно ставляться до проявів булінгу та не контролюють взаємодію між здобувачами освіти , інтереси здобувачів освіти шляхом нормативного регулювання, або ж самі викладачі чи заклад освіти культивують агресивну взаємодію та дух насильства як невід'ємні ознаки мужності, здобувачі освіти , як правило, негативно сприймають емоційний клімат самого закладу освіти, атмосферу визначають як небезпечну, що у свою чергу, провокує відповідні агресивні реакції. У такому закладі освіти здобувачі освіти проявляють систематичні агресивні дії як засіб самоствердження, самовираження в колективі, контролю своєї соціальної позиції, задоволення соціальних потреб, встановлення лідерських позицій та досягнення певних цілей. Соціальне середовище відіграє визначальну роль у формуванні моделей поведінки здобувачів освіти . З одного боку, середовище закладу освіти диктує ті матеріальні цілі, які можна досягти за допомогою насильства, а з іншого – зумовлює вибір на користь насильства як засобу самовираження (як з точки зору утвердження домінування, так і з точки зору захисного механізму від агресії інших). І якщо в цих випадках адміністрація закладу освіти ніяк не реагує на такі прояви поведінки з боку хуліганів, то ними це часто сприймається як прийнятна форма поведінки та прийнятна норма в даному середовищі. В такому закладі освіти, де хулігану дозволили стати домінуючим фактором у середовищі групи, несправедливість

і зловживання часто стають регулярними і передбачуваними частинами досвіду групи .

Профілактичні заходи в закладі освіти для запобігання булінгу, мобінгу:

1. Контроль викладачів за поведінкою здобувачів освіти, взаємостосунками між здобувачами освіти (на перервах, у дворі закладу освіти). Працівники закладу освіти , повинні вчасно визначати ознаки мобінгу і своєчасно на них реагувати. Не можна недооцінювати ситуацію, приймаючи ситуації булінгу, мобінгу за пустощі.

2. Робота куратора. Необхідно припиняти будь-які прояви глузування, насилля, цькування і просто нетолерантного ставлення у групі. Застосовувати виключно безоцінкове судження. Виконувати свої функціональні обов'язки щодо об'єднання групи, згуртування здобувачів освіти . Розробити спільно зі здобувачами освіти правила поведінки у групі, і слідкувати за їх дотриманням. Куратору необхідно проводити класні години з теми «мобінг, булінг», можливо за участю практичного психолога. Важливо говорити про цю проблему з усім колективом групи, розповідати здобувачам освіти про наслідки насилля, цькування, про відповідальність за такі дії, і формувати у них ефективні стратегії поведінки в таких ситуаціях, вчити, як захистити себе і допомогти іншому.

3. Допомога психологічної служби. Працівники психологічної служби мають проводити діагностику стану психологічного клімату груп , і виявити здобувачів освіти , які зазнали або можуть піддаватися мобінгу зі сторони своїх однокласників. Звичайні діалоги, спостереження під час навчального процесу, анонімні анкетування, консультації з участю здобувачів освіти , батьків і педагогів здатні виявити явні проблеми. За наслідками діагностичного дослідження необхідно спланувати системну або профілактично-просвітницьку, або вже корекційно-розвивальну роботу з групою, окремими здобувачами освіти . З цією метою необхідно застосовувати професійний інструментарій (тренінгові програми, сучасні технології психологічного впливу, корекції та психотерапії), які пройшли експертизу та рекомендовані до використання у закладах освіти.

4. Використання викладачами різноманітних методів роботи для профілактики: робота з художніми творами, які торкаються проблеми цькування (під час читання здобувачі освіти співпереживають, порівнюють себе з героями твору, які відчувають страждання). Перегляд кінострічок відповідної спрямованості та проведення спільного обговорення переглянутого (наприклад, перегляд художнього фільму «Опудало» за повістю Ст. Железнякова (автор написав повість на основі випадку з внучкою)). Написання творів (есе) на тему булінгу, мобінгу (у процесі написання твору здобувач освіти може висловити своє ставлення, відчути проблему).

5. Без батьківської роботи, спрямованої на виявлення та запобігання цькування, а також агресивних дій з боку здобувачів освіти , не обійтися . Батьки здатні допомогти своїй дитині і запобігти цькуванню її в закладі освіти. Здобувачі освіти часто не знають, як самостійно розв'язати певні проблеми. Проблема булінгу, мобінгу – не виняток. Для батьків дуже важливо вміти попередити або належним чином відреагувати на ситуацію насилля, цькування, в які потрапляють їхні діти. Вони мають бути уважними, спілкуватися та підтримувати своїх дітей.

Роль батьків полягає в тому, щоб: підтримувати у дитини адекватну самооцінку; не піддавати її постійній опіці (гіперопіці); щоденно цікавитися у дитини не тільки навчальними досягненнями (оцінками), але і тим, як пройшов день (які відбувалися події протягом дня, особливо на перервах); запитувати про те, які у неї стосунки з одногрупниками та викладачами; у яких заходах групи вона брала участь; чи спілкується вона зі старшими або молодшими здобувачами освіти .

Якщо батьки помітили будь-які проблеми, серйозно поставтеся до них, проведіть щирю бесіду з дитиною, при необхідності зверніться до викладачів. Якщо конфлікт не масштабний (стосується тільки двох здобувачів освіти), дозвольте дитині самій вирішити його, підкажіть як краще це зробити, що і кому сказати: хай вона вчиться відстоювати свої інтереси, захищати себе самостійно (якщо це в її силах). У випадках, коли насилля, цькування вже почалося і в ваших силах усунути причини їх виникнення, допоможіть їй. Якщо, припустимо, обзивають через пишні форми, запишіть сина/дочку в спортивну секцію або купіть абонемент до спортивного залу, подбайте про її здорове і менш калорійне харчування. Якщо дитина поводить себе невпевнено – допоможіть їй відчувати себе впевненіше. Домовтеся з педагогом, щоб ваша дитина постійно брала участь у громадських заходах — це допоможе їй стати більш комунікабельною і впевненою, додасть соціального статусу. Поцікавтеся, які додаткові заняття відвідують її друзі, можливо їй захочеться також там бути, запишіть її на одне з таких занять. У складних випадках, коли здобувач освіти стає відторгненим, ізольованим у групі – повідомте педагогів про недопустимість такої ситуації в освітньому середовищі, обговоріть стратегії допомоги. Відверто поговоріть з сином/дочкою, чи зможе він/вона самостійно впоратися з ситуацією/провокацією з боку одногрупників. Допоможіть їй відчувати себе впевненіше. Пам'ятайте: дитина завжди має відчувати підтримку і любов з вашого боку .

Викладачам потрібно вчити здобувачів освіти, що ніхто не має права порушувати їх особистий простір, ображати або висміювати. Викладачі повинні формувати безпечний освітній простір шляхом створення позитивного мікроклімату, оволодіння здобувачами освіти навичками безпечної поведінки та толерантної міжособистісної взаємодії. Якщо здобувач освіти навчиться відстоювати свою честь і гідність, захищати свої інтереси та зупиняти негативні прояви цькування за допомогою соціально прийнятних форм поведінки (словесних повідомлень, звернення за допомогою до відповідальних дорослих), то у підлітковому віці (і у майбутньому дорослому житті) вона зможе захистити себе та інших.

Педагогічним працівникам рекомендуємо також веб-сайт www.stopbullying.com.ua, на якому здобувачі освіти та батьки можуть знайти інформацію про булінг, його наслідки та можливі дії для подолання цієї проблеми. Інформація подається в інтерактивній та відповідній до віку дітей формі. Сайт містить важливу інформацію про ознаки булінгу, способи його попередження, а також варіанти реагування на нього для батьків та викладачів. На сайті пропонуються альтернативні булінгу види поведінки, як-от скейтбординг, блогінг або діджеїнг.

Список використаних джерел

1. Булінг, або шкільне цькування: налякати поліцією не вдається, що ж роботи?
Електронний ресурс. – Режим доступу:
<https://www.radiosvoboda.org/a/28886363.html>
2. Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. Електронний ресурс. – Режим доступу:
https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.html
3. Жуля Н. Вебінар «Страшний звір по імені моббінг». Електронний ресурс /
Наталія Жуля. – Режим доступу: <http://knowledge.org.ua/vebinar-natali-zhulja-strashnyj-zver-po-imeni-mobbing/>
4. Мобінг в школі: як допомогти дитині подолати агресію в класі?
Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://kodwa.com.ua/mobing-v-shkoli-yak-dopomogti-ditini-podolati-agresiyu-v-klasi.html>
5. Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки / С. Стельмах // Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / За заг. ред. проф. В.І.Сипченка. – Вип LVI. – Слов'янськ: СДПУ, 2011. – С. 431-440.
6. Що таке булінг? Електронний ресурс. – Режим доступу:
www.stopbullying.com.ua
7. 40% дитячих самогубств – це наслідок булінгу з боку однолітків.
Електронний ресурс. – Режим доступу:
https://glavcom.ua/specprojects/press_center/40-dityachih-samogubstv-ce-naslidok-bulingu-z-boku-odnolitkiv-455021.html
8. Duffy L. A. Bullying in Schools: A Social Identity Perspective / A. L. Duffy, B. Psych (Hons). – School of Applied Psychology Business School, 2004. – 376 p.
9. PISA 2015 Results (Volume III). Електронний ресурс. – Режим доступу:
http://www.oecd-ilibrary.org/education/pisa-2015-results-volume-iii/bullying_9789264273856-12-en
10. Thornberg R. "She is Weird!" – The Social Construction of Bullying in School: A Review of Qualitative Research / R. Thornberg // Children and society – 2011. – Vol. 25. – pp. 258-267